

TANULMÁNYOK

Dr. Rezi Elek

Az új kijelentés eszköze

Unitárius reflexió a kereszténység és a világvallások közötti párbeszédéről

A kortárs keresztény teológia egyik legújabb, legidősebb, „a legtöbb teremtető és ötletességet” igénylő területe a kereszténység és a világvallások közötti párbeszéd. A kereszténységnek a más vallási hagyományokhoz való viszonyulása a történelem folyamán egyoldalú és kizárólagos irányulást tükrözött, de fordítva is ugyanezt a viszonyulást tapasztaljuk. A kereszténység – olyan vallásként, amely egyedüli hordozója és letéteményese az üdvösségnek – kizárólagosan magának igényelte az elsőbbséget. A szemléletváltozást egyfelől a modern korban kialakuló pluralista társadalmak multikonfesszionális és multikulturális együttélésének élethelyzeti motíválták, másfelől a második világháborút követő világméretű társadalmi, gazdasági, politikai átalakulások hatására olyan világméretű problémák jelentkeztek, amelyek előtérbe hozták a világvallások közötti párbeszéd szükségességét.¹

Hans Küng német teológus a kereszténység és a világvallások közötti párbeszéd szükségességéről értekezve kijelentette: „Lassan felülemelkedünk az elszi-

¹ A téma történeti áttekintésének nagy szakértője Marcus Braybrooke. Lásd Braybrooke, Marcus: *Pilgrimage of Hope*. London, 1992, SCM Press; Uő. *Children of One God*. London, 1991, Vallentiner Mitvhel; Uő. *Faith in a Global Age*. Oxford, 1995, Braybrooke Press; Uő., *A Wider Vision. A History of the World Congress of Faiths*. Oxford, 1996, One-world Press; Unitárius vonatkozásban Harry H. Hoehler munkájára hívjuk fel a figyelmet. Lásd Hoehler, Harry H.: *Christian Responses to the World's Faiths*. The Unitarian Universalist Christian, Summer/Winter, Vol. 45, 1990/2–4. 5–126. Megemlíjtük, hogy a világvallások közötti együttműködésre vonatkozóan az első tényleges lépés 1893-ban Chicagóban alapított Világvallások Parlamentje (Parliament of World's Religions) nemzetközi szervezet megalapításával kezdődött.

geteltségen, kezdjük tudomásul venni a másik valóságát. A háborúk, hidegháborúk, majd az inkább válságos, mint békeséges koegzisztencia kora után talán a negyediknek, a *proegzisztencia* korának a küszöbén állunk. Minden nyilvánvaló akadály és nehézség ellenére úgy látszik, hogy a világtörténelemben először éljük meg az *általános ökumenikus öntudat* lassú ébredését és a vallások komoly párbeszédének megindulását. Először csak vezető szakembereink között, majd széles körben. Meglehet, ez lesz a 20. század egyik legfontosabb jelensége, amely csak a 21. században feje ki hatását. Feltéve, ha még megéri az emberiség. Ezért az »ökumenét« nem szabad egyházközpontúan értelmeznünk. Nem korlátozhatjuk csupán a *keresztény egyházak közösségére*, ki kell terjesztenünk érvényét más *nagy vallások közösségére* is. Az ökumené szó eredeti értelemben a föld minden lakójára vonatkozik.²

A világvallások közti párbeszéd lehetősége két síkon jelentkezett: *teológiai* (dogmatikai, hitelvi) és *gyakorlati* síkon. A lehetőségek magukban hordozták a dialógus nehézségeit – de megvalósíthatóságait is.

A teológiai megközelítés

A világvallások közötti teológiai párbeszéd nehézségei, akadályai a megrögzött, statikus, sajátos dogmatikai, hitelvi, kulturális különbözőségekből fakadnak. A teológiai, dogmatikai kérdésekben a világvallások nehezen mozdulnak el a hivatalosan megállapított és elfogadott állásponttól. A kereszténység nézőpontjából vizsgálva a témát a teológiai megközelítésnek háromféle viszonyulási lehetőségét körvonalazták a szakemberek: az exkluzivista, inkluzivista és pluralista viszonyulásmódokat.³

² Küng, Hans – Ess, Josef van: *Párbeszéd az iszlámról*. Kereszténység és világvallások sorozat. Budapest (a továbbiakban Bp.), 1984, Palatinus Kiadó. 5–6.

³ McGrath, Alister: *Bevezetés a keresztény teológiába*. Bp., 1995, Osiris Kiadó. 400–405; Hick, John – Knitter, Paul F. (editors): *The Myth of Christian Uniqueness. Toward a Pluralistic Theology of Religions*. New York, 1987, Orbis Books. 7–8; Küng, Hans: *Is There One True Religion?* In *Theology for the Third Millennium. An Ecumenical View*. New York – London – Toronto – Sydney, 1988, Anchor Books, Published by Doubleday, 227–256. A téma elmélyítésére vonatkozóan a „Kereszténység és a világvallások” sorozatban megjelent kiadványok tanulmányait ajánljuk, amelyek a Tübingeni Egyetem 1982-es nyári szemeszterének keretén belül hangzottak el, tizenkét egymásra reflektáló előadás formájában. A kötetekbe a kettős előadások és az utánuk következő vita átdolgozott és kibővített anyagai kerültek. Lásd Küng, Hans – Bechert, Heinz: *Párbeszéd a buddhizmusról*. Bp., 1997, Palatinus Kiadó; Küng, Hans – Ess Josef van: *Párbeszéd az iszlámról*. Bp., 1998, Palatinus; Küng, Hans – Ching, Julia: *Párbeszéd a kínai vallásokról*. Bp., 2000, Palatinus; Küng,

Az exkluzivista álláspont

Ennek az álláspontnak a képviselői úgy vélik, hogy a kereszténység az egyetlen igaz vallás, amely az embernek üdvösséget biztosít. Ennek teológiai alapja Istennek Jézus Krisztusban adott végső kijelentése, ami azt jelenti, hogy Krisztuson kívül nincsen igaz és helyes istenismeret, következésképpen az üdvösség csak Krisztus által lehetséges. Ez az álláspont magától értetődően minden vallásközi párbeszédet meddőnek és fölöslegesnek tart.⁴ Karl Barth teológiai felfogása jól érzékelteti ezt az álláspontot. Barth leszögezte: „A teológia nem foglalkozik majd magával Istennel, sem magával az emberrel, hanem attól kezdve, hogy Isten istenségében emberi, a teológia tárgya pontosabban már az emberrel találkozó Isten, és az Istennel találkozó ember: a párbeszéd és a történet, ahol egyesülésük megvalósul. Ennélfogva a teológia csak Jézus Krisztusra irányuló tekintettel tud gondolkodni és beszélni.”⁵ Az egyetlen „igaz vallás” exkluzivista szemléletének szomorú következményeit Hans Küng részletesen felvázolta, és kijelentette, hogy nem lehet béke a világban a vallások közötti békesség nélkül, és nem lehet békeség a világvallások között a keresztény felekezetek közötti békesség nélkül.⁶

Hans – Stietencorn, Heinrich von: *Párbeszéd a hinduizmusról*. Bp., 1999, Palatinus; Bürkle, Horst: *Az istenkereső ember. A világvallások istenkeresése*. Szeged, 1998, Katolikus teológiai kézikönyvek (3. szám), Agapé, Ferences Nyomda és Könyvkiadó. Harry H. Hoehler a viszonyulás lehetőségeit kiszélesíti és a következő szempontokat említi: exclusivism, pre-parationism, relativism, syncretism, reconception, fideism. Lásd Hoehler: i. m. 5–126.

⁴ Az exkluzivista szemléletet híven tükrözi a következő megállapítás: „A keresztény önértelmezés a kereszténységet egyedülállónak, kizárólagosnak, felsőbbrendűnek, véglegesnek, normatívnak és abszolútnak tartotta, olyan vallásnak, amely az egyetlen egy vallást képviseli, amelynek Istentől nyert joga van a létezésre és a terjeszkedésre.” Ez a megállapítás a római katolikusokra és a protestánsokra egyaránt vonatkozik: „Ahol a katolikus modell az »extra ecclesiam nulla salus«, az egyházon kívül nincs üdvösség elvéhez ragaszkodott, ott a protestáns modell »az ígén kívül nincs üdvösség«-et vallotta.” Lásd Kovács Ábrahám: *Különböző teológiai megközelítések más vallásokhoz*. In *Nap-Kelettől Nap-Nyugatig* (Vallástörténeti tanulmányok I.), Szerkesztette Szathmáry Sándor. Bp., 1999, Kiadja a RZSI Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala. 40.; Hoehler: i. m. 22–40.

⁵ Picon, Raphael: *Jézus Krisztus és a nem-keresztény vallások*, Keresztény Magvető (a továbbiakban KerMagv) 113. évf. (2007). 6; Barth krisztológiáját „kizáró krisztocentrizmusnak” is nevezik, mert felfogásában Krisztus úgy jelenik meg, mint minden vallásváltozat teljes és elengedhetetlen megítélési kritériuma. További tájékozódásra vonatkozóan lásd Barth Károly: *Kis Dogmatika*. Bp., 1947, Országos Református Misszió Munkaközösség kiadása.

⁶ „No question in the history of the churches and the religions have led to so many dispute, bloody conflicts, and indeed „wars of religions” as the question of truth. Blind zeal for truth has brought on unrestrained injury, burnings at the stake, destruction, and

Az inkluzivista álláspont

Az inkluzivista megközelítés egyik ismert képviselője Karl Rahner római katolikus teológus volt, aki azzal érvelt, hogy Isten egyetemes üdvakarata mindenkire vonatkozik, a nem keresztény vallási hagyományban élőkre is. E vallások követői – mondja Rahner – elfogadták ezt a kegyelmet anélkül, hogy teljesen tudatában lettek volna annak, hogy mi is az. Ezeket nevezte Rahner „anonim keresztényeknek.”⁷ Rahner úgy vélte, a kereszténységnek és Krisztusnak különleges helye van az üdvösség biztosításában, de más vallási hagyományok közvetíthetik Isten kegyelmét az általuk megszabott életvitelen keresztül, mint például a felebarát önzetlen szeretete. Rahner sohasem adta fel azt a felfogását, hogy a kereszténység abszolút vallás, de felkínálta a lehetőséget az üdvösségre a más vallásos hagyományban élők számára. Rahner felfogását John Hick angol teológus hevesen támadta. Hick különösképpen az anonim kereszténység fogalmának bevezetését bírálta, és kijelentette, hogy Rahner felfogása paternalista, mert „egyoldalú módon tiszteletbeli tagságot ajánl fel azoknak, akik semmilyen ebbéli igényüket nem fejezték ki.”⁸ Rahner felfogásából világosan elzárkózása attól, hogy egyenlőségelet tegyen a kereszténység és más vallási tradíciók (világvallások) közé. Ő inkább a kereszténységhez igyekszik „idomítani” a más vallási hagyományokat.

Hans Küng a keresztény–iszlám párbeszéd lehetőségeinek tárgyalásakor elutasítva Karl Rahner felfogását leszögezte: „Nem, a keresztényeknek nem szabad a muzulmánokat »anonim keresztényekként« bekebelezni, mint azt jószándékú keresztény teológusok újra és újra megkísérlik. Természetesen a muzulmánok sem csinálhatnak a keresztényekből »anonim muzulmánokat.«”⁹

Az inkluzivista állásponttól való szabadulás nehézségére utal Jacques Dupuis római katolikus teológus magatartása. Dupuis, aki egyébként több tanulmá-

murder at all times and in all churches and religion ... There can be no peace between the world religions without peace between the Christian churches.” Lásd Küng: *Theology for the Third Millennium*. 227–228.

⁷ Rahner a *Teológiai vizsgálódások* című műve ötödik kötetében négy tézis körül fejtegette ki ezzel kapcsolatos nézeteit. Lásd *Theological Investigation*. London, 1966, 122; Kránitz Mihály: *Alapvető hittan. Hit, tudás, megismerés*. Bp., 2000, Szent István Társulat. 140–149.

⁸ McGrath, Alistar: i. m. 404. Hans Küng is kifogásolja Rahner véleményét: „But around the world one will never find a serious Jew or Muslim, Hindu or Buddhist, who does not feel the arrogance of the claim that he or she is „anonymous” and, what is more, an „anonymous Christian.” We must not forget that followers of other religions are to be respected as such, and not to be subsumed in a Christian theology.” Lásd Küng: i. m. 236.

⁹ Küng, Hans – Ess, Josef van: *Párbeszéd az iszlámról*. 177.

nyában is az őszinte, hiteles vallásközi párbeszéd és együttműködés lehetőségeit és szükségszerűségeit szorgalmazta, mégis olykor „elszólja magát”, és a keresztény törekvéseket legitimálja: „A vallásközi párbeszéd méltó befejezése, ha végül a keresztény fél és másik vallású partnere közösen tér meg egyazon Istenhez – Jézus Krisztus Istenéhez – , aki együtt, egymás által hívja őket. Ez a kölcsönös meghívás Isten hívásának a jele, kölcsönös evangelizáció. Ez épül össze a különböző vallások követőiből egy világméretű egyesülésig, amely Isten Országának eljövételét jelzi.” (Tehát, végül is mindenkinek Jézus Krisztus Istenéhez, a kereszténységhez kell vissza-, vagy betérnie.)¹⁰

A pluralista álláspont

A pluralista megközelítés legjelentősebb képviselője John Hick, aki azt szorgalmazza, hogy a kereszténység térjen át a Krisztus-központú szemléletről az Isten-központú szemléletre.¹¹ Hick kijelentette: „itt az ideje elmozdulni attól a dogmától, hogy a kereszténység van a középpontban, annak a felismerésnek az irányában, hogy Isten van a középpontban, és minden vallás, beleértve a miénket is, neki szolgál, és körülötte forog.”¹² John Hick felfogását főleg a keresztény teológusok részéről érte kemény kritika. Bírálói szerint az, hogy Hick kiiktatja Krisztust mint hivatkozási alapot, gyakorlatilag azt jelenti, hogy feladta a jogát, hogy keresztény nézőpontból beszéljen. John Cobb amerikai teológus bírálatában megfogalmazta: „Hick opciója nem kielégítő, mivel túlságosan »devalválja« a krisztusi értéket. Krisztusnak a keresztény teológia középpontjában kell maradnia, minthogy a legmagasabb fokon jeleníti meg a teremtés működő elvét.”¹³

¹⁰ Dupuis, Jacques: *A kereszténység megújulása a vallásközi párbeszédben*. Mérleg, 2004/4, 383.

¹¹ Hick, John: *God and the Universe of Faiths*. London, 1973, Mcmillan Press. 104; A témára vonatkozóan még lásd Hick, John – Knitter, Paul (ed.): *The Non-Absoluteness of Christianity*. In *The Myth of Christian Uniqueness. Toward a Pluralistic Theology of Religions*. New York, 1987, Orbis Books. 16–36.; Hick, J. – Hebblethwaite, Brain (ed.): *Christianity and Other Religions. The Place of Christianity among the World Religions*. London, 1987, Collins and Philadelphia Fortress; Hick: *An Interpretation of Religion: Human Responses to the Transcendent*. London, 1989, Macmillan Press; Hick : *God Has Many Names*. Philadelphia, 1982, The Westminster Press.

¹² McGrath: i. m. 404; Hick, John: *Is Christianity the Only True Religion, or One Among the Others?* www.john.hick.org.uk, 2001.

¹³ Picon: *Jézus Krisztus és a nem-keresztény vallások*. KerMagy 113. évf. (2007). 14. John Hick és John Cobb közti vitával kapcsolatosan lásd az idézett tanulmányt, 5–15.

Úgy véljük, a fent említett három teológiai megközelítési modell körüli vita még hosszú ideig folytatódik, mert erre okot szolgáltat a pluralista társadalmakban kialakult multikulturális hagyomány. De tény az is, hogy a közeledésnek az igénye éppen ezekben a társadalmakban fokozódik egyre erőteljesebben.

A gyakorlati megközelítés

A teológiai megközelítés nehézségeivel számolva a teológusok úgy vélik, sokkal kézzelfoghatóbb a párbeszéd lehetősége *gyakorlati vonatkozásban*. Viszont le kell szögeznünk: ahhoz, hogy a vallásközi dialógus eredményes legyen, szükséges a vallásos tudatélmény és vallásos tapasztalat, bármilyen szinten és formában nyilvánuljon is meg, és a hitelvi látásmód nem mellőzhető teljes mértékben. Horst Bürkle római katolikus teológus úgy véli, „a saját hit nem akadály, mint ahogy ezt néha állítják, hanem mindenekelőtt szükséges előfeltétele a más vallások hívőivel folytatott teológiai párbeszédünknek. Ez teszi lehetővé az objektív »kommunikációt«. Megóvja az idegen vallásos jelenséget attól, hogy saját vallásos jellegétől eltávolodva idegen síkra szoruljon, és emiatt eltorzuljon. A »kommunikációs síkon« azokat a feltételeket értjük, amelyek egy vallásos jelenség előítélet nélküli értékeléséhez szükségesek.”¹⁴ Az objektív kommunikáció feltételezi, hogy a vallásközi párbeszéd esetében nem egyszeri történéstről, hanem folyamatról kell beszéljünk.¹⁵

A dialógus *mint folyamat* a következő három, egymásra épülő és egymást kiegészítő szakaszt járja be:

A *megismerés* – egymás „maiságának” a realista számbavételét jelenti. A párbeszéd igényli a múltbeli tévhitek, hamis információk, előítéletek eloszlatását, viszont a jelenben történik, és nem távolabbi célra irányul. A megismerésre való törekvés kizárja azt a szándékot, hogy egyik partner a másikat a saját hitére „átterítse”, inkább arra törekszik, hogy ki-ki a maga hitében mélyüljön el. Elképzelhetetlen igazi vallásközi dialógust kialakítani, ha az egyik fél nem akar kapni, csak adni, nem akar tanulni, csak tanítani. Ez esetben a párbeszéd helyett egyirányú monológról beszélhetünk. Joseph Estlin Carpenter unitárius teológus már a 19. században merészen feltette a kérdést: „Nem fog-e a kölcsönös megértés köl-

¹⁴ Bürkle: i. m. 148.

¹⁵ Swidler, Leonard: *A dialógus tízparancsolata*. KerMagv 92. évf. (1986). 14–17; Braybrooke, Marcus: *A Wider Vision. A History of the World Congress of Faiths*. Oxford, 1996, Oneworld Press. 176–179.

csönös megbecsülésre vezetni minket?”¹⁶ Válasza határozott igen volt. Mi is úgy látjuk, hogy a világvallások közötti párbeszéd folyamatában a kölcsönös megismerés, megértés elindít a kölcsönös megbecsülés felé.

Az értékek felismerése – a dialógus-felek egymás hitelveiben, vallási kultúráiban, hagyományaiban, művészetében értékeket ismernek fel, és azokat „énképükben” igyekeznek az együttműködés közös céljának szolgálatába állítani. Jacques Dupuis katolikus teológus a dialógus két fontos hozadékát emeli ki a keresztények számára: „Van még valami, amit a keresztények nyerhetnek a párbeszédben, sőt ez kétféle módon is hasznukra válhat. Az egyik: hitük gazdagodása. A másként hívó partnernek hittapasztalata és tanúságtétele által képesek lesznek arra, hogy bizonyos mértékig mélyebbre jussanak Isten titkának felfedezésében, megértsenek olyasmiket, amiket korábban kevésbé tudtak felfogni, vagy amiket a keresztény tanítás nem tudott eléggé világossá tenni számukra. A párbeszéd másik hozadéka a hit megtisztulása. A találkozás megrázó élménye gyakran vet fel kérdéseket, s a keresztényt arra kényszeríti, hogy felülvizsgálja megalapozatlan gyanakvásait, és túllépjen beszűkült világa korlátain. A párbeszéd hozadéka az is, hogy felrázza a keresztény embert.”¹⁷

Új területek feltárása – az értelem, a vallásos tapasztalat segítségével olyan új területek fedezhetők fel, amelyekről azelőtt nem volt tudomásunk, vagy legalábbis nem értékeltük azokat annyira. Az új területek feltárásának egyik nehézsége a dogmatikai nyelvezet. A világvallások különböző hangsúllyal és kifejezéssel tárják fel az Isten által kijelentett vallási igazságokat, amelyek a kölcsönös jó szándék hiányában megnehezítik a lényeg megragadását. A nyelvezet különbözősége ellenére a párbeszéd-partnereknek el kell ismerniük azt, hogy minden igazság Istentől jön, aki maga az Igazság, és ezért tiszteletet érdemel „bármilyen csatornán keresztül érkezik is hozzánk”.

A dialógus folyamatának három szakasza rávilágít arra, hogy a párbeszéd célja: megváltozni, növekedni a valóság felfogásában és megértésében, előítéleteket eloszlató megértő készséggel bírni, és annak szellemében felelősen cselekedni.

A szakirodalomban a vallásközi párbeszéd „technikáját” a *passing over and returning* kifejezéssel szokták jellemezni, ahol a „passing over” a dialógus-társsal, a másik vallási tapasztalatával való találkozást jelenti, a „returning” pedig refle-

¹⁶ Carpenter, Joseph Estlin: *A kereszténység helye a világ vallásai között*. Fordította Kiss Elek. Cluj-Kolozsvár, 1923. 167.

¹⁷ Dupuis, Jacques: *A kereszténység megújulása a vallásközi párbeszédben*. Mérleg, 2004/4. 383.

xiót jelent saját hitfelfogásunkra, amelyet megérintett a másik hite. Egy kortárs katolikus teológus így látja ezt a folyamatot: „Azt mindenesetre biztosan állíthatjuk, hogy a vallásközi párbeszéd két, különböző hitben élő személy között akkor jöhet létre, ha mindketten egyenlő erőfeszítést tesznek azért, hogy – amennyire lehetséges – részesedjenek egymás vallási tapasztalataiban. A találkozást úgy tekintjük, mint a látás és érzékelés, a gondolkodás és a megélés kétféle módját egy és ugyanazon emberben. Ez a »hitközi dialógus« a személyek elengedhetetlen felkészülése a vallásközi dialógusban közöttük megvalósuló mélyebb cserekapcsolatra.”¹⁸

A vallásközi párbeszéd *teológiai* nehézségeit felmérve nem látunk reális esélyt egy globális teológia kidolgozására, de nem is látjuk értelmét, ezért inkább a párbeszéd *gyakorlati* vetületeit szorgalmazzuk. Úgy véljük, hogy a kölcsönös tiszteletnek, jóakaratnak, jó szándékú megértésnek az élet, a teremtett világ szolgálata érdekében nincsenek sem elvi, sem gyakorlati akadályai.¹⁹

A vallások közötti párbeszéd fontosabb, gyakorlati vonatkozású témái közül – a teljesség igénye nélkül – megemlíthjük a következőket: az élet értéke, védelme és gazdagítása, a teremtett világ iránti felelősségteljes gondoskodás, a világbéke megőrzése, az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása mind országos, mind regionális, mind nemzetközi szinten. A szabadság, a méltányosság, az igazságosság megvalósításának szorgalmazása, a szegénység, az elnyomás, a faji, nemi, vallási, nemzetiségi diszkrimináció, az erőszak minden formája elleni küzdelem, beleértve természetesen a terrorizmus és a háború elleni küzdelmet is. A vallásos hit mélyítése, a vallásos lelkiség erősítése, gazdagítása, a kölcsönös szeretet megélése.

A világvallások képviselői felismerték, hogy a vallások közötti párbeszéd gyakorlati vonatkozásának a megvalósítása egy *globális etika* kialakításában konkretizálódhat. Ez a felismerés 1993-ban valósággá vált, amikor a Világvallások Parlamentjének 1993-ban Chicagóban tartott kongresszusán a képviselők elkötelezték magukat a globális etika ügyének szolgálatáért és közösen aláírtak

¹⁸ Uo. 380.

¹⁹ Hans Küng, a világvallások közötti párbeszédet szorgalmazó teológus kijelentése figyelemreméltó: „Insofar as a religion serves the virtue of humanity, insofar as its teachings on faith and morals, its rites and institution support human beings in their human identity, and allows them to gain meaningful and fruitful existence, it is a true and good religion.” Lásd Küng, Hans: *Theology for the Third Millennium. An Ecumenical View*. 244.

egy erről szóló nyilatkozatot (Declaration Towards a Global Ethic).²⁰ A világvallások képviselői azért tartották fontosnak a nyilatkozat közzétételét, hogy a világ minden vallásos emberének lelkiismeretéhez szólva tudatosítsák a közös összefogás szükségességét korunk nagy veszélyeinek leküzdéséhez. Például: az erőszak és a háború, a szegénység és az éhezés, a diszkrimináció és az elnyomás, az ökológiai válság. A cél érdekében közös etikai alapelvet²¹ és négy irányelvet²² fogadtak el.

Az erdélyi unitárius teológia a 19. század második felétől érdeklődéssel fordult a nagy világvallások felé. Az érdeklődést a 19. század második felében kibontakozó és egyre nagyobb népszerűségnek örvendő vallástudomány jelentkezése motiválta. A *Keresztény Magvető*ben széles teret nyitnak a vallástörténeti, vallásfilozófiai, összehasonlító vallástudományi tanulmányok, ismertetések közlésének. Áttanulmányozva a megjelent írásokat körvonalazhatjuk azokat a célokat is, amelyeket nem esetlegesen, hanem tudatosan jelöltek ki a folyóirat korabeli szerkesztői. A célok közül a következőket emeljük ki:

– a kibontakozó, izmosodó vallástudomány iránti érdeklődés és tisztelet, amely egyrészt vonatkozott magának a vallástudománynak, másrészt képviselőinek, művelőinek ismertetésére, népszerűsítésére.²³

²⁰ Küng, Hans – Kuschel, Karl-Josef: *A Global Ethic: The Declaration of the Parliament of the World's Religions*. SCM Press and CONTINUUM, 1993; Morgan, Peggy – Braybrooke, Marcus: *Testing the Global Ethic. Voices from the Religions on Moral Values*. The World Congress of Faiths. Ada (MI, USA), 1998, CoNexus Press. 2–6.

²¹ „The basic ethical principle is: that every human being must be treated humanely. This means that every human being without distinction of age, sex, race, skin, colour, physical and mental ability, language, religion, political view, or national or social origin possesses an inalienable and untouchable dignity.” Lásd Morgan, Peggy – Braybrooke, Marcus: i. m. 3.

²² 1. Commitment to a culture of non-violence and respect for life; 2. Commitment to a culture of solidarity and a just economic order, 3. Commitment to a culture of tolerance and life of truthfulness; 4. Commitment to a culture of equal rights and partnership between men and women. Lásd Morgan, Peggy – Braybrooke, Marcus: i. m. 3–4. Részletesen kifejtve a 33–103. oldalakon.

²³ Kuun Géza: *Összehasonlító módszer a vallástudományban*. KerMagv XL. évf. (1905). 121–158; Uő. *Müller Miksa a vallás eredetéről és fejlődéséről*. XIII. évf. (1878). 219–226; Uő. *Keleti tanulmányok. Egy fejezet a keleti tanulmányok történetéből Magyarországon*. XVIII. évf. (1883). 358–372; Uő. *Adalékok a keleti nyelvek, irodalmak, és utazások történetéhez. Hazai történetünkre és nemzeti irodalmunkra való vonatkozásai*. XXVII. évf. (1892). 7–11. XXVIII. évf. (1893). 14–22. XXIX. évf. (1894). 69–74; Uő. *Keleti tanulmányok és a heidelbergi tudósok*. XXXIX. évf. (1904). 1–13; Uő. *Müller Miksa*. XXV. évf. (1900). 356–358.

– a világvallások elméleti és gyakorlati megismertetése az unitárius és más érdeklődő vallásos emberekkel.²⁴

– az összehasonlító vallástudomány módszereivel igyekeztek kimutatni azokat a fontosabb szempontokat, amelyeket úgy vélték, hogy erősíthetik a kereszténység és közelebről az unitárius vallás igazságtartalmát.²⁵ Erre a szemléletre jellemző Kiss Elek teológus kijelentése, aki Joseph Estlin Carpenter angol unitárius teológus buddhizmusról és a kereszténységről írt munkáját magyarra fordítva így nyilatkozott: „Buddhizmus és kereszténység című munkája 1923-ban látott napvilágot, s mihelyt hozzájutottam, azonnal lefordítottam azt, hogy a mi magyar olvasóközönségünknek is legyen alkalma a mélyebb tekintésre és továbbtanulásra a kulturális és valláserkölcsei téren. Ne féljünk a vallások összehasonlításától, mert csak így tűnik ki az a nagy áldás, ami Jézus tiszta tanításában: az Isten- és emberszeretetben rejlik az emberiségre nézve.”²⁶

Ennek az időszaknak kétségtelenül egyik legmarkánsabb szaktekintélye ezen a téren ozsdolai gróf Kuun Géza volt,²⁷ akinek több mint 23 tanulmányát, ismertetését közlik. Időszerű lenne lemérni és értékelni Kuun Géza munkásságát folyóiratunkban.

A *Keresztény Magvetőben* az első tudósítás, amely felkelti az érdeklődést a mai értelemben vett világvallások közötti párbeszédre, 1907-ben jelenik meg.²⁸ Az is figyelemreméltó, hogy a Világvallások Parlamentje megalapításáról és munkálatairól azonnal tájékoztatást közölnek.²⁹

²⁴ Brassai Sámuel: *Buddhizmus*. XXXV. évf. (1890). 1–19; Kuun Géza: *Buddhizmusról*. XXXV. évf. (1900). 65–69; Uő. *A parszizmus behatása az iszlámra*. XXXVIII. évf. (1903). 67–71; Uő. *A kínai népvallásról s annak a buddhizmus befolyása alatt történt módosításáról*. XXX. évf. (1895). 91–98.

²⁵ Péterfi Dénes: *Hindu teizmus*. XXXI. évf. (1896). 1–6; Uő. *Hinduizmus vagy kereszténység*. XXXIV. évf. (1899). 293–301; D’Alviella, Coblet: *Hindu reformátor a keresztény dogmákról*. Fordította Péterfi Dénes. XLII. évf. (1907). 1–10; Ferencz József: *Brahmo Somaj. Egy újabbkori vallásfelekezet Indiában*. V. évf. (1870). 200–218; Vári Albert: *Buddha és Jézus (Dall után)*. XXX. évf. (1895). 204–212; Zoltán Sándor: *Párhuzamok és ellentétek Buddha és Jézus között*. LI. évf. (1916). 65–88; Varga Béla: *Teista törekvések a vallástudományban az utóbbi 10 év alatt*. LIX. évf. (1927). 248–255.

²⁶ Carpenter, Joseph Estlin: *Buddhizmus és kereszténység. Ellentét és párhuzam*. Fordította Kiss Elek. Cluj-Kolozsvár, 1925. 3.

²⁷ Ozsdolai gróf Kuun Géza (1838–1905) nyelvész, filológus, orientalista; főleg a sémi nyelveket tanulmányozta. A keleti világvallások, de általában az összehasonlító vallástudomány területén kora egyik legnagyobb magyar tudósa.

²⁸ *Három nagy monoteista vallás közeledése*. KerMagv XLII. évf. (1907). 169–170.

²⁹ *Vallások egyetemes parlamentje*. KerMagv XXVIII. évf. (1893). 380–382.

A két világháború közötti időszak nem kedvezett a vallástudomány művelésének, és a feszültségekkel terhelt időszakban kevés érdeklődés mutatkozott a világvallások iránt, mégis figyelemreméltó, hogy az Unitárius Teológiai Akadémián bevezetik és rendszeresítik az 1931–1932. tanulmányi évtől az összehasonlító vallástudományt. A szaktárgyat Kiss Elek adta elő.³⁰ A második világháborút követően az új államjogi helyzetben a hatalom kényszerével létrehozott Kolozsvári Protestáns Teológián bevezetik a vallástörténelem és az összehasonlító vallástudomány tárgyakat, s az oktatásra Benda Béla unitárius tanár kapott megbízást,³¹ de az alapvető szakmunkák csak nehezen juthattak el a Teológia könyvtárába.

Erdélyi unitárius vonatkozásban a vallások közötti párbeszédre figyelés lehetősége csak akkor bontakozhatott ki, amikor egyházunk képviselői részt vehettek az IARF³² kongresszusain, konferenciáin, ahol a vallások közötti párbeszéd állandó témaként szerepelt. Ebben a korban a vallások közötti párbeszéd következetes szorgalmazója Erdő János erdélyi unitárius teológus volt,³³ aki – amellet, hogy a Teológián a közös tárgyként szereplő vallástörténelmet is oktatta³⁴ – az IARF kongresszusairól szóló beszámolóiban mindig kiemelte a világvallások kö-

³⁰ *A Magyar Unitárius Egyház Teológiai Akadémiájának Értesítője* az 1931–1932. iskolai évről. Szerkesztette Csifó Salamon dékán. XXXVI. évf. Cluj-Kolozsvár, 1932. 25.

³¹ Lásd Bende Béla: *A vallás fenomenológiája* (doktori dolgozat, gépelt példány). Kolozsvár, 1959. 295 oldal.

³² Az Erdélyi Unitárius Egyház alapító tagja a Szabadelvű Vallások Nemzetközi Szervezetének (IARF – International Association for Religious Freedom), amelynek négy állandó tanulmányi bizottsága van. A hármas számú bizottság munkaterülete a világvallások dialógusa (The Dialogue of World's Religions). Egyházunk képviselői tevékenyen részt vettek és rész vesznek a bizottság munkálataiban. Erdő János így nyilatkozott erről a munkáról: „Az IARF ebben a dialógusban teljes odaadással és felelősséggel részt vesz. Lehetőségei és korlátozott anyagi forrásai miatt azonban nem kíván új dialógusszervezetet létrehozni, hanem támogatja és közreműködik minden olyan törekvéssel és szervezettel, amely az ember és a világ szolgálatában keresi a vallások találkozásának és együttműködésének reális alapját.” Lásd Erdő János: *Az ember és a világ szolgálatában*. KerMagy 78. évf. (1972). 193–194.

³³ Rezi Elek: *Erdő János unitárius teológus megjelent munkáinak értékelése*. In *Isten és ember szolgálatában. Erdő János emlékezete*. Szerkesztette Szabó Árpád, Kolozsvár, 2007. Kiadja az Unitárius Egyház. 315–319.

³⁴ Erdő János nem jelentethette meg nyomtatásban egyetemi jegyzetét, de az utókor gondoskodott annak publikálásáról, lásd: *Vallástörténelem*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár, 1998. Kiadja A Láng és az Unitárius Fakultás Egyház- és Vallástörténeti Tanszéke. A második átdolgozott kiadás 2000-ben jelent meg, *Vallástörténelem*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár, 2000. Kiadja az 1998-as kiadás alapján A Láng és az Unitárius Fakultás Egyház- és Vallástörténeti Tanszéke. Erdő János egyetemi jegyzetének megjelentetését Kovács Sándor, a PTI vallástörténeti tanszékének tanára szorgalmazta.

zötti párbeszéd fontosságát, szükségességét. Erdő azt vallotta, hogy „a dialógus céljánál fogva mindig időszerű és szükséges. Az előítéletek megváltoztatása, a kölcsönös megértés, az igazságosság minél átfogóbb megközelítése és a közös cselekvés szorgalmazása az ember szolgálatában – mindez csak a dialógus által valósítható meg.”³⁵ A keresztény egységet nem a hitelvi és szervezeti élet helyreállításában kell keresnünk, hanem a szolgálatban. Ennek érdekében hangsúlyozta Erdő: „joggal várja és igényli az emberiség azokat a megnyilatkozásokat és cselekvéseket, amelyek utat mutatnak a magasabb rendű élet megvalósításának és megvédésének lehetősége felé. Ez a munka egy, a szabadság, igazságosság és az emberszeretet jegyében folyó gyakorlati dialógust kíván.”³⁶

Erdő János a gyakorlati dialógusban látja nemcsak a keresztény felekezetek, hanem a világvallások közti párbeszéd megvalósításának lehetőségét is: „Kölcsönös jóakarásban, megértésben, szeretetben együtt lenni és együtt szolgálni, egymással és minden jóakarató emberrel, a világ és az ember szolgálatában – ez a gyakorlati dialógus reális lehetősége és nagyszerű feladata a jövőben. S ha jól szolgáljuk az ügyet, az ügy jól fog szolgálni minket.”³⁷ Az együttműködést szorgalmazva kijelenti: „Köztudott, hogy holnap csak azt a termést gyűjthetjük be, amelynek magvait ma ültettük el. Ebből következik, hogy a különböző hitvallások és hitfelfogások ellenére közös a felelősségünk az emberiségért és a világunkért.”³⁸ Erdő a gyakorlati cél megvalósítása érdekében hangsúlyozta a keresztények felelősségét: „A dialógus jövője érdekében azonban tudomásul kell vennünk, hogy az emberiségnek alig egynegyed részét teszik ki a keresztények. Ez a tény annak a felismerésére kell indítson, hogy az emberiség többségét nem érdekelhetik a kereszténység felekezeti megosztottságából fakadó hitelvi és szervezeti viták. Érdeklí ellenben az ember élete és minden egyes embert mélyen érintő kérdése: hogyan lehet ezt a földi életet emberhez méltó módon leélni? Ennek a kérdésnek a megoldásához joggal várhatja az emberiség a keresztény felekezetek hozzájárulását is, amelynek csak egy útja van: a másokért való élés, felelős szolgálat. Ezen az úton együtt járhatnak és dolgozhatnak a közös jóért mindazok, akik felelősséget éreznek az emberért, a haladásért, akik jó akarattal készek együttműködni és mindent megtenni a népek barátságáért, a földi javak

³⁵ Erdő János: *Az ember és a világ szolgálatában. Az IARF kongresszusa, Heidelberg, 1972. augusztus 18-25.* KerMagv 78. évf. (1972). 193.

³⁶ Uo. 193.

³⁷ Uo. 194.

³⁸ Erdő János: *Fontos kérdések, felelős válaszok.* KerMagv 93. évf. (1987). 180; Lásd még *Egységünk a különbözőségben* című tanulmányát. KerMagv 81.évf. (1975). 221–222.

igazságos elosztásáért, a háború megakadályozásáért, egyszóval a béke ügyéért. Ez pedig az emberi együttélés és az alkotó munka lehetőségének és örömeinek a biztosítását jelenti. [...] Ennek a megoldása érdekében várja és igényli is az emberiség azokat a megnyilatkozásokat és cselekedeteket, amelyek utat mutatnak a magasabb rendű élet megvalósításának és megvédésének lehetősége felé.”³⁹

Figyelemreméltó, hogy Erdő felfigyelt a vallások közötti párbeszéd nagy tekintélynek örvendő tudósa, Leonard Swidler munkásságára,⁴⁰ sőt Swidler egyik tanulmányát lefordította, és közölte a *Keresztény Magvetőben*.⁴¹

Az angol és az észak-amerikai unitarizmus gazdag múlttal és termékeny jelennel rendelkezik a világvallások közötti párbeszéd megvalósíthatóságának elméleti és gyakorlati vonatkozásaiban. Az angol unitáriusok tapasztalatát a közelmúltban Vernon Marshall lelkész foglalta össze alaposan dokumentált munkájában.⁴² Ebben Marshall kiemeli Joseph Estlin Carpenter⁴³ angol és James Freeman Clarke⁴⁴ amerikai unitárius teológusok tudományos tevékenységét ezen a téren.⁴⁵ Figyelemreméltó, hogy az erdélyi unitárius hittudomány mindkét teológusnak a munkásságát nyomon követte, és lehetőség szerint tájékoztatta az erdélyi unitárius közvéleményt az eredményekről.⁴⁶

³⁹ Erdő János: *Az ember és a világ szolgálatában*. KerMagv 78. évf. (1972). 193.

⁴⁰ Leonard J. Swidler a Philadelphia-i Temple Egyetem professzora, a vallások közötti dialógus elismert szaktekintélye, az egyetem keretében működő Vallások és Kultúrák Közötti Dialógus Intézetnek vezetője (Institute for Interreligious Intercultural Dialogue, Temple University Philadelphia, USA); Leonard Swidler feleségével (Arlene Swidler) együtt 1964-ben megalapították a *Journal of Ecumenical Studies* rangos szakfolyóiratot, lásd <http://www.temple.edu/religion/swidler/index.html>; <http://astro.temple.edu/dialogue/>

⁴¹ Erdő János (fordítás): *A dialógus tízparancsolata*. KerMagv 92. évf. (1986). 135–147.

⁴² Marshall, Vernon: *The Larger View. Unitarians and World Religions*. London, 2007, The Lindsey Press.

⁴³ Joseph Estlin Carpenter (1844–1927) unitárius lelkész, teológus, a Manchester College Oxford tanára. A vallástudományok területén több munkát írt, az egyik legjelentősebb munkája a *The Place of Christianity among the Religions of the World*, London, 1911. Újabbán 2008-ban jelent meg (Bastion Books, London).

⁴⁴ James Freeman Clarke (1810–1888) unitárius lelkész, azon amerikai teológusok közé tartozik, akik az elsők között írnak a keleti vallásokról. Híres munkáját *Ten Great Religions* (két kötet), 1871 és 1883 között írta.

⁴⁵ Marshall, Vernon: i. m. 24–27, 114–115; Long, Arthur: *The Life and Work of Joseph Estlin Carpenter*. In Smith, Barbara (ed.): *Truth, Liberty, Religion: Essays Celebrating Two Hundred Years of Manchester College*. Oxford, 1986, Manchester College. 265–289.

⁴⁶ Carpenter: *A kereszténység helye a világ vallásai között; Uő. Buddhizmus és kereszténység. Ellentét és párhuzam; Uő. A kereszténység helye a világ vallásai között*. Fordította Józán Miklós. In *Vallás és szabadság*. Felolvasások az unitárius és más szabadelvű vallá-

Meggyőződésünk, hogy a párbeszédet a kölcsönös tiszteleten alapuló egyenlőség alapján kell folytatni, rendszerességgel, minden témára nyitottan, dogmatikai előítéletek nélkül. A párbeszéd eredményes megvalósításának legfontosabb alapelvei: az elővigyázatosság, az együttműködés, a szubszidiaritás, a mértéktartás, a fenntartható fejlődés elvei.

Meg kell említenünk azokat a nehézségeket, amelyek a párbeszédet megnehezítik és sok esetben lehetetlenné teszik: a fundamentalista, szinkretista, eklekticista, prozelitista szemlélet és gyakorlat.

A *fundamentalista* kifejezésnek több jelentése van, viszont tény, hogy mindhárom monoteista vallásban: a zsidóban, a keresztényben és az iszlámban fellelhető.⁴⁷ Az is közismert, hogy a vallás és a politika együtt jelentkezése és keveredése, összefonódása is fundamentalizmushoz vezet. A politikai indulatokkal és érzelmekkel összekeveredett vallási meggyőződésnek félelmetes, veszélyes, ellenőrizhetetlen következményei lehetnek bármelyik világvallásban, földrajzi helytől függetlenül. A fundamentalizmus a vallásközi párbeszédben azt az elkülönülést, merevséget jelenti, amelynek alapján nemcsak megkérdőjelezi, hanem elutasítja mindazt, ami saját szűk és korlátozott értékrendszerével, szemlélet- és látásmódjával nem harmonizál. Így egyszerre válik apologetikussá és támadóvá/ agresszívvá – ami vallásos intoleranciához vezet.

A *szinkretista szemlélet* képviselői a vallások összetevőinek, lényeges elemeinek az egybeszerkesztésében, „egybecsomósításában” látják a párbeszéd lehetőségét. A megkülönböztetés nélküli vegyítés, elegyítés, megfelelő lényegi alapelv nélkül a vallási önazonosság-tudat elvesztését, a sajátos, megtartó erőt jelentő spiritualitás rombolását, kiüresítését eredményezi. A vallásközi párbeszéd célja pedig egyáltalán nem az önazonosság-tudat feladása, hanem egymás kölcsönös meg-

szos gondolkozók és munkálkodók nemzetközi tanácsának Amsterdamban 1903. szeptemberében tartott gyűlésén. Kolozsvárt, 1904, 10–35; James Freeman Clarke vallástörténeti munkáját nem fordították le, de népszerűségnek örvendő munkáját *Orthodoxy Its Truth and Errors* (1866-ban jelent meg) Ferencz József lefordította, sajnos nyomtatásban nem jelent meg. Lásd Rezi Elek: *Teológia és népszolgálat*. Kolozsvár, 2007, Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház. 196–197, 218. Ugyancsak Ferencz József fordította le „*A keresztény egyház*” című tanulmányát, lásd *KerMagv* XII. évf. (1877). 329–356. James Freeman Clarke munkája és teológiája iránti elismerés később is jelentkezett, 1936-ban Szent-Iványi Sándor lefordítja és átdolgozza az imádkozásról szóló munkáját. Lásd Clarke, James Freeman: *A keresztény imádkozás* (Teológiai és lélektani tanulmány). Fordította és átdolgozta Szent-Iványi Sándor. Kolozsvár, 1936.

⁴⁷ A fundamentalizmus sajátos keresztény vonásaira vonatkozóan lásd Rezi Elek: *Felelősségünk a ránk bízott életért*. Kolozsvár, 2005, Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház. 10–11; McGrath, Alister: *Bevezetés a keresztény teológiába*. Bp., 1995, Osiris Kiadó. 115–117.

gazdagítása. Ezért nem helyeseljük azokat a próbálkozásokat, amelyek egy globális teológia kidolgozására irányulnak.⁴⁸ Helyesnek véljük a párbeszédet szorgalmazó Andrée Gounelle liberális teológus meglátását: „A párbeszédektől nem várható olyan eredmény, amely a vallási pluralizmust váltaná fel, és ennek érdekében az egyes vallások hitelveinek valamilyen kompromisszumos keverékét alakítanak ki. Nem tételezhető fel egyetlen kinyilatkoztatás kizárólagos igazsága. Ellenkezőleg, az emberiség számára Isten sokféle módon nyilatkozik meg, és különféle társadalmak térben és időben is más utakon közelednek hozzá. Ebből az is következik, hogy nem a vallások önállóságának a felhagyása, az egyetlen igaz (saját) vallásba való visszatérés vagy áttérés lehet a reális célkitűzése. A párbeszéd eredménye az egyes vallások kölcsönös megtermékenyítése, az egyes vallások fejlődésének elősegítése lehet, és így együttesen, de saját vonásaikat megismerve segíthetik elő az embernek Istenhez való közeledését.”⁴⁹

A *prozelitizmuson* – témánkra való tekintettel – olyan helytelen hozzáállások és viselkedésformák összességét értjük, amikor az „átcsábítás” kerül az érdeklődés és gyakorlat középpontjába. Ez a magatartásforma ellenkezik a vallásszabadság kívánalmaival, és sérti a vallásos ember alapvető emberi jogait arra, hogy mindenfajta külső erőszaktól mentes legyen a vallási dolgok terén. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 18. cikkelye kimondja, hogy „mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadsághoz.”⁵⁰ Ezt az alapvető emberi jogot a vallásszabadság vonatkozásában minden országnak tiszteletben kell tartania, nemcsak a többségi, hanem a kisebbségi vallási közösségek vonatkozásában is. Az iszlám országok csak az ENSZ sürgetésére ismerték el jóval később, 1981-ben ezeket a jogokat, de ekkor is egyoldalúan. Az írásba foglalt Általános Iszlám Emberi Jogok Nyilatkozatának „azonban csak angol és francia nyelvű változatában szerepel az *ember* szó, míg az eredeti arab szövegben a *muszlim* szó áll. A *saría* szerint csak a muzulmánok-

⁴⁸ Cobb, John Jr.: *Globális teológia egy pluralisztikus világban*. KerMagv 93. évf. (1987). 163–173.

⁴⁹ Gounelle, Andrée: *Vallások párbeszéde*. In *Szemelvények unitárius és szabadelvű keresztény írásokból 1992–1993*. Fordította Sztankóczy Zoltán. Bp., 1995, Kiadja a Magyarországi Unitárius Egyház. 9.

⁵⁰ Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 18. cikk: „Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadsághoz. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek egyénileg vagy másokkal közösen, a nyilvánosság előtt vagy a magánéletben oktatás, gyakorlás, istentisztelet vagy szertartás keretében történő kinyilvánítása szabadságát.” Lásd <http://csendes.freeweb.hu/kultura/emerijog.html>

nak vannak állampolgári jogaik, keresztények és zsidók csak megtúrt vendégek (*dzimmi*) lehetnek.”⁵¹

A világvallások közötti párbeszéd jelentőségét, szükségességét napjainkban a világvallások képviselői elismerik, az elkövetkezőkben annak minél eredményesebb kivitelezésére kívánják fordítani figyelmüket, mert a türelemmel és a kölcsönös tisztelettel folytatott dialógus az *új kijelentés* eszköze! A vallásközi párbeszédet szorgalmazó jeles kortárs teológus úgy tekint a vallások dialógusára, mint a jelenkor nagy ajándékára: „A jelenkor ajándéka, hogy az előző korokhoz képest egyre világosabban felismerjük, mit tanulhat a kereszténység, ha párbeszédet kezd más vallásokkal. Az a tény, hogy kölcsönös gazdagodás és közeledés jöhet létre közöttük, a keresztény élet és üzenet számára a megújulás új, korábban elképzelhetetlen forrását jelenti.”⁵² Phillip Hewett kanadai unitárius teológus a vallásközi dialógus két fontos eredményét hangsúlyozza. Az egyik fontos eredmény az, hogy kiszélesíti vallási szemléletünket, mert „aki csak egy vallást ismer (a sajátját), az nem ismer egyet sem.”⁵³ A dialógus másik jelentős eredménye a világ egységének a munkálása.⁵⁴ A konfliktusokkal, feszültségekkel, veszélyekkel, válságokkal terhelt világunkban a vallásközi párbeszéd megtartó erőt jelent. Elérkezett az ideje annak, hogy Istentől kapott, Isten által felkínált ajándékot megbecsüljük.

Az unitárius teológia az egyetemes és folytonos isteni kijelentést vallotta és vallja. Ezért úgy tekintünk a kölcsönös tiszteleten, megbecsülésen alapuló világvallások közötti párbeszédre, mint amely Istennel, embertársainkkal való kapcsolatainkat tartalmasabbá, áldottabbá teszi, és az élet iránti feltétlen tiszteletet

⁵¹ Küng, Hans – Ess, Josef van: *Pászbeszéd az iszlámról*. 174–175; Lásd még Szent-Iványi Ilona: *A muszlim reformirányzatok és a kereszténység párbeszédének lehetőségei*. Kermagv 115. évf. (2009). 175–189.

⁵² Dupuis, Jacques: *A kereszténység megújulása a vallásközi párbeszédben*. 389.

⁵³ „A person who knows only one religion knows none. Only by testing our ideas in a free atmosphere against those of people who think in ways of different from our own can really come to grips with those presuppositions of our point of view which we too easily take for granted. The attempt to translate from one to another can broaden our outlook immeasurably.” Lásd Hewett, Phillip: *The Unitarian Way*. Toronto, 1985, Canadian Unitarian Council. 64.

⁵⁴ Hewett nehezményezi, hogy a politikai élet vezetőinek nagyobb beleszólásuk van a világ békességének, egységének a munkálásában, mint a vallási vezetőknek. „It is tragic that at a time when the dangers of conflict are so great and the need for ways of bringing people together is so desperate, organised religion is in so poor a position to furnish leadership in promoting world unity.” Lásd Hewett: i. m. 65.

előmozdítja. A párbeszédre való készség kinyilvánítása, a párbeszéd gyakorlása Isten újabb kijelentésének a megragadását és továbbadását jelenti számunkra.

Befejezésül Erdő János ma is időszerű megállapítását kívánom megszólaltatni: „A dialógushoz idő, türelem, megértés és mindenekfelett szeretet kell. A párbeszédet azonban minden nehézség ellenére is egyszer valahol el kell kezdenünk. Lehet, hogy kevés lesz az, amiben egyet tudunk érteni, de még azzal is sokat értünk el: közelebb jutunk egymáshoz, egymás emberségéhez. A dogmák, hitvallások és hagyományok elválaszthatnak, de az emberszolgálat egyesít.”⁵⁵

⁵⁵ Erdő János: *Egységünk a különbözőségben*. KerMagv 81. évf. (1975). 222.

Pál János

Kényszerpályás útkeresés – 1.

A dél-erdélyi Unitárius Egyház önszerveződési stratégiái

A bécsi döntéssel Romániában maradt és kolozsvári központi kormányzati szerveitől elszakadt egyházzrész története fehér folt az unitárius egyháztörténet-írásban. Monografikus feldolgozásra mindezidáig nem került sor, leszámítva azt a néhány dolgozatot, amelyeket az unitárius egyháztörténet iránt érdeklődő diákok készítettek el.¹ A kor történéseit is tárgyaló egyháztörténeti munkák pedig mellőzik a témát, vagy csupán minimális információkat szolgáltatnak az érdeklődő számára.² A kutatások hiánya a 20. századra vonatkozó elégtelen és szegényes egyháztörténet-írással magyarázható, amely egyfelől marginalizálta e kérdést, másfelől teljesen a magyarországi egyházzrészrel azonosította, erre redukálta az intézmény történetét, jóllehet a kolozsvári egyházvezetés 1940 és 1944 között is integráns elemének tekintette a dél-erdélyi egyházzrészét.

Mivel 1944 őszén a Tordán átvonuló szovjet csapatok teljesen megsemmisítették az egyház irattárát, az események tényszerű és aprólékos feltárása szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik a források szegénységéből eredően. Dolgozatunkba ezért csupán azokat az iratokat építhettük be és azokra támaszkodhatunk, amelyek különböző formában és csatornákon jutottak el 1940 és 1944 között Kolozsvárra, és amelyek ma az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában találhatóak.³ „Keresztmetszet gyanánt” használtuk továbbá az Ürmösi Unitárius Egyházközség Levéltárának iratait.

Írásunkban két kérdésre kerestünk választ: milyen tendenciák érvényesültek és milyen kilátások mutatkoztak a központi kormányzat és az utánpótlást (lelkészek, felekezeti tanítók) biztosító tanintézetek nélkül maradt egyházzrész

¹ Pál János: *Impériumváltások árnyékában. Adatok az Unitárius Egyház 1940–1948 közötti történetéhez.* (kézirat, lelkészképesítő vizsgadolgozat) 45–57, 112–139.; Szabó László: *A magyar Unitárius Egyház nemzetvédelmi harca 1940–1948 között.* (kézirat, lelkészképesítő vizsgadolgozat) 10–15.

² Erdő János: *Az Unitárius Egyház történetének rövid áttekintése.* <http://www.unitarius.com/erdoegyhaztortenet.html>.; Kedei Mózes: *Az Erdélyi Unitárius Egyház rövid története.* Kolozsvár, 2002, Unitárius Egyház. 87.; Kovács Sándor: *Unitárius egyháztörténet.* Kolozsvár, 2009, Protestáns Teológiai Intézet, 55.

³ A tordai egyházvezetés irattárából egyetlen iratcsomó maradt az utókorra.